

урочище «Березняк» Сумського лісництва Сумської області, среди которых имеются и раритетные виды – *Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr., занесенный в Красную книгу Украины, а также *Limacella illinita* (Fr.) Maire, *Entoloma neglectum* (Lasch.) Arnolds, *Agaricus moelleri* Wasser, *Mycena rosella* (Fr.) P. Kumm., *Xerula pudens* (Pers.) Fr., *Pluteus cinereofuscum* J.E. Lange, *Volvariella bombycina* (Schaeff.) Singer, *Psathyrella pygmaea* (Bull.) Singer и др.

Ключевые слова: макромицеты, леса, луга, урочище «Березняк», Сумское лісництво, долина р. Псел, Сумская область, Украина.

SUMMARY

K.K. Karpenko, I.M. Rekita. Macromycetes of the forest tract «Bereznyak» of Sumy forestry (Sumy region, Ukraine).

It is reported about 181 species of macromycetes of 85 genera, 37 families, 8 orders, class Agaricomycetes, section Basidiomycota, found in 2012 in forest tract «Bereznyak» of Sumy forestry in Sumy region, among them are rare species – Polyporus umbellatus (Pers.) Fr., incorporated into the Red Book of Ukraine, as well as Limacella illinita (Fr.) Maire, Entoloma neglectum (Lasch.) Arnolds, Agaricus moelleri Wasser, Mycena rosella (Fr.) P. Kumm., Xerula pudens (Pers.) Fr., Volvariella bombycina (Schaeff.) Singer, Psathyrella pygmaea (Bull.) Singer and others.

Key words: macromycetes, forests, meadows, forest tract «Bereznyak», Sumy forestry, the Psel valley, Sumy region, Ukraine.

УДК 581.9 (477.52)

К. К. Карпенко, О. С. Родінка, А. П. Вакал

ЗАЛИШКИ ЛУЧНИХ СТЕПІВ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ СУЛИ В НЕДРИГАЙЛІВСЬКОМУ РАЙОНІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ (УКРАЇНА)

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Узагальнено результати досліджень залишків степових ландшафтів у Недригайлівському районі Сумської області. Відмічається висока видова насиченість травостоїв, наявність типових видів рослин. Території, де зростають раритетні види, рекомендовано для заповідання. Конститується відновлення степової рослинності при зменшенні пасовищного навантаження та збільшення чисельності і віталітету окремих домінантів травостою.

Ключові слова: степи, збереженість, рідкісні види, заповідні об'єкти.

Вступ. Сучасний екологічний стан степових екосистем в Україні визначається науковцями як незадовільний. На нього впливає комплекс негативних чинників, зокрема, недотримання вимог науково обґрунтованої системи ведення сільського господарства й майже тотальне перетворення степу на ріллю, виснаження родючості, деградація ґрунтів та ерозія, розповсюдження бур'янів, порушення гідрологічного режиму на значних

територіях, в тому числі через масове створення гребель на малих річках, занепад тваринництва тощо [3].

Для лісостепової частини Сумської області збереження степових ценозів є виключно актуальним, оскільки практично всі плакорні ділянки з чорноземними ґрунтами, крім «Михайлівської цілини», розорані, а у балках хиткий баланс між степовими, лучними та лісовими ценозами суттєво порушився у бік останніх внаслідок заліснення та створення ставків. Осередки степової рослинності нерідко знаходяться під значним рекреаційним тиском або деградовані внаслідок надмірного випасу [1]. Тому вивчення сучасного стану степових ценозів в елементах яружно-балкового комплексу є виключно актуальним.

Мета статті. Метою статті було узагальнення результатів роботи по інвентаризації залишків степових ландшафтів у Недригайлівському районі Сумської області для оцінки доцільності їх заповідання. Крім того, висвітлено деякі з даних моніторингових досліджень по впливу випасання різної інтенсивності на видовий склад степових травостоїв.

Матеріали та методи досліджень. Територія Недригайлівського району вивчалась у рамках проведення госпдоговірних тем по резервуванню ділянок придатних для створення об'єктів ПЗФ та їх науковому обґрунтуванню, що фінансувались Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища у Сумській області. Дослідження охоплювали весь вегетаційний сезон і здійснювались за загальноприйнятими геоботанічними та флористичними методиками. Опис рослинного покриву проводився з обов'язковою фіксацією рясності типових видів та обліком чисельності рідкісних рослин. Назви видів наводились згідно «Определителя высших растений Украины» [2], назви угруповань – згідно «Продромуса растительности Украины» [4].

Результати та їх обговорення. Одна з ділянок, де збереглись степові ценозами знаходиться на земельних угіддях Курманівської селищної ради. В липні 1994 р. ботаніками Сумського педуніверситету підготовлено наукове обґрунтування створення тут заповідного об'єкта. В 1995 р. територія площею 16,0 га увійшла до ботанічного заказника місцевого значення «Голубців» включивши схили правого корінного берега малої річки Дригайлихи – лівої притоки р. Сула.

Лучно-степові угруповання заказника представлені формаціями тонконога вузьколистого (*Poa angustifolia* L.), пиріїв повзучого (*Elytrigia repens* (L.) Nevski) та середнього (*E. intermedia* (Host) Nevski), костриці валіської (*Festuca valesiaca* Gaud.), кипця гребінчастого (*Koeleria cristata* (L.) Pers.), бромопсиса безостого (*Bromopsis inermis* (Leys.) Holub). Переважають

за зайнятими площами ценози тонконогу вузьколистого. У трав'яному покриві велику частку складає барвисте в період цвітіння різнотрав'я. Фіолетові аспекти створюють шавлії кільчаста (*Salvia verticillata* L.), лучна (*S. pratensis* L.), дібровна (*S. nemorosa* L.) та поникла (*Salvia nutans* L.), астрагал австрійський (*Astragalus austriacus* Jacq). Серед них найбільш поширеними (з великою густиною в локусах) є астрагал австрійський і шавлія кільчаста. Жовтих фарб травостою надають квіти підмаренника справжнього (*Galium verum* L.), люцерни румунської (*Medicago romanica* Prod.), заячої конюшина багатолистої (*Anthyllis polyphylla* Kit. ex Loud.), парила звичайного (*Agrimonia eupatoria* L.), дивини борошнистої (*Verbascum lychnitis* L.) та чорної (*Verbascum nigrum* L.), цмину піскового (*Helichrysum arenarium* (L.) Moench), скабіози блідо-жовтої (*Scabiosa ochroleuca* L.), звіробою звичайного (*Hypericum perforatum* L.), буркуну лікарського (*Melilotus officinalis* (L.) Pall.) і ін. У формуванні білого аспекту приймають участь гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris* Moench.), конюшина гірська (*Trifolium montanum* L.), чистець прямий (*Stachys recta* L.) тощо. На вершинах схилів звичайними є характерні для степу рослини форми «перекоти-поле» – різак звичайний (*Falcaria vulgaris* Bernh.), лещиця волотиста (*Gypsophilla paniculata* L.), миколайчики польові (*Eryngium campestre* L.). Значно розповсюджені бедринець ломикаменевий (*Pimpinella saxifraga* L.), маренка рожева (*Asperula cynanchica* L.), волошки несправжньоплямиста (*Centaurea pseudomaculata* L.), скабіозовидна (*C. scabiosa* L.), рутвиця мала (*Thalictrum minus* L.), свербіжниця польова (*Knautia arvensis* (L.) Coult.), перстачі неблискучий (*Potentilla impolita* Wahlenb.) і пісковий (*Potentilla arenaria* Bork), вероніки австрійська (*Veronica austriaca* L.) та колосиста (*V. spicata* L.), еспарцет донський (*Onobrychis tanaitica* Spreng.), нечуйвітер волохатенький (*Hieracium pilosella* L.), горошок тонколистий (*Vicia tenuifolia* Roth), деревій майже звичайний (*Achillea submillefolium* Klok. et Krytzka), подорожники середній (*Plantago media* L.) і ланцетолистий (*P. lanceolata* L.), миколайчики плоскі (*Eryngium planum* L.), щербрушка польова (*Acinos arvensis* (Lam.) Dandy), кравник пізній (*Odontites vulgaris* Moench), еремогоне лучностепова (*Eremogone micradenia* (P. Smirn.) Ikonn) та ін. По всій території поширений чебрець Маршалів (*Thymus marschallianus* Willd.), зустрічаються куртини лаватери тюрінгської (*Lavatera thuringiaca* L.), холодка лікарського (*Asparagus officinalis* L.), локуси цибулі овочевої (*Allium oleraceum* L.), поодинокі екземпляри цибулі Вальдштейна (*Allium waldsteinii* G. Donfil).

Із раритетних видів тут зростають: астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.), занесений до Червоної книги України, цибулі жовтіюча (*Allium flavescens* Bess.) та круглоголова (*A. sphaerocephalon* L.),

гіацинтик блідий (*Hyacinthella leucophaea* (C. Koch) Schur.), гострокільник волосистий (*Oxytropis pilosa* (L.) DC.), включені до Червоного списку рослин Сумської області [5]. Астрагал шерстистоквітковий утворює два локуси (0,01 га і 0,45 га; загальна чисельність – біля 400 особин). Локус цибулі круглоголової займає площу 0,02 га. Середні показники густини становлять 5 особин на 1 м². Локус цибулі жовтіючої займає площу 0,01 га. Гіацинтик блідий поширений по всій території заказника, гострокільник волосистий зрідка трапляється у вигляді невеликих куртин.

Невелика ділянка лучного степу збереглася у верхів'ї долини лівої притоки р. Сула, що протікає поблизу с. Луки і впадає в Сулу біля с. Вакулки. Розташована вона на схилах південної, південно-східної та південно-західної експозицій в 4 км південніше смт. Недригайлів. Тут, на земельних угіддях Недригайлівської селищної ради, лучно-степова рослинність представлена ценозами формацій тонконогу вузьколистого, костриці валіської, пірію повзучого, кипця гребінчастого, стоколосу безостого. У трав'яному покриві велику частку складає різнотрав'я – шавлії поникла, лучна, дібровна, лециця волотиста, бобові (в'язіль барвистий (*Coronilla varia* L.), еспарцет виколистий (*Onobrychis viciifolia* Scop, конюшини гірська, лучна (*Trifolium pratense* L.) та ін.), гадючник звичайний, характерні для степу види гвоздикових, маренових тощо. Не є рідкісними різак звичайний, заяча конюшина багатоліста, маренка рожева, цибуля Вальдштейна, горошки тонколистий та чотиринасінний (*Vicia tetrasperma* (L.) Moench.), цмин пісковий і ін. Дана степова ділянка має високу естетичну цінність, тут зростають численні медоносні, лікарські, декоративні та інші цінні у господарському відношенні види. Територія служить для розмноження та харчування тварин, що підтримують екологічну рівновагу прилеглих сільськогосподарських угідь. Проте найбільшу природоохоронну цінність даної ділянки степу становить зростання на ній брандушки різнокольорової (*Bulbocodium versicolor* (Ker.-Gawl.) Spreng.), занесеної до Червоної книги України. Популяція виду займає площу у кілька соток, відзначається високою густиною особин і великою їх чисельністю. Фіторізноманіття даної ділянки досліджували викладачі кафедри ботаніки і студенти природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету, починаючи з 2001 р. Рішенням сесії Сумської обласної ради народних депутатів від 27.07. 2007 р. був оголошений ландшафтний заказник місцевого значення «Дібрівка».

Влітку 2006 р. було досліджено степову ділянку в урочищі «Чаплине», що знаходиться на схилах правого корінного берега короткої лівої притоки р. Дригайлиха, в 3 км на північний захід від с. Сакуниха. Річка тут зарегульована, на її основі створений ставок. Правий корінний берег крутий,

має південну експозицію. У верхній і середній частині схилу добре збереглися лучно-степові угруповання. Їх травостій високий і густий, з багатим видовим фіторізноманіттям. Значну частку трав'яного покриву складає різнотрав'я, представлене типовими степовими видами. Із раритетних видів тут зростають цибуля круглоголова та гострокільник волосистий. Гострокільник зустрічається розсіяно, невеликими куртинами, цибуля утворює великий локус, у тому числі декілька соток густих заростей. Звичайними у травостої є чебрець Маршалів, підмаренник справжній, гадючник звичайний, лаватера тюрінгська, козельці східні (*Tragopogon orientalis* L.), чистець прямий, миколайчики плоскі, чорнокорінь лікарський (*Cynoglossum officinale* L.), гадючник звичайний, молочаї Сегієрів (*Euphorbia seguieriana* Neck.) та прутовидний (*E. virgultosa* L.), свербіжниця польова, в'язіль барвистий, еспарцет виколистий, конюшина гірська, нечуйвітер волохатенький і напівзонтичний (*Hieracium cymosum* L.). У створенні барвистих аспектів значне місце в період цвітіння належить шавліям лучній, дібровній, кільчастій і пониклій, лециці волотистій, різаку звичайному, підмаренникам справжньому та м'якому (*Galium mollugo* L.). Панівними рослинними угрупованнями є формації тонконога вузьколистого, костриці валіської, кипця гребінчастого, стоколосу безостого, пирію повзучого.

Урочище «Чаплине» в 2006 р., зважаючи на високу видову насиченість травостоїв та зростання у степових ценозах горицвіту весняного (*Adonis vernalis* L.) нами було рекомендоване для заповідання.

У результаті проведеного у травні-червні 2011 р. обстеження степових ділянок у долині р. Дригайлихи, встановлено, що з часу вперше проведених там досліджень (в останньому десятиріччі ХХ ст.) відбулося значне відновлення рослинності. Очевидно це пов'язано зі зменшенням пасовищного навантаження на територію, а також із створенням на її частині заказника «Голубців».

Високих показників густини та віталітету набула локальна популяція шавлії пониклої, що створювала яскравий фіолетово-ліловий аспект в угрупованнях *Festucetum koeleriosum (crinatae)* (*Festuca valesiaca* + *Salvia nutans* + *Koeleria cristata*), *Festucetum poosum (angustifoliae)* (*Festuca valesiaca* + *Poa angustifolia* + *Salvia nutans*), *Festucetum salviosum nutantis*.

Висновки. Описані ділянки репрезентують непогано збережене видове й ценотичне фіторізноманіття лучного степу, мають високу естетичну цінність і тому потребують здійснення заходів щодо їх збереження.

Для збереження найбільш цінних степових ценозів з наявністю видів, що потребують охорони, зокрема астрагалу шерстистоквіткового, рекоменду-

ємо розширити територію існуючого ботанічного заказника «Голубців», включивши угруповання лучного степу на правому березі р. Дригайлихи.

Вважаємо доцільним створення ботанічної пам'ятки природи в урочищі «Чаплине», що забезпечить збереження степових угруповань і популяцій видів, які потребують особливої охорони (горицвіту весняного, гострокільника волосистого, цибулі жовтіючої, цибулі круглоголової).

Зважаючи на велике пізнавальне значення, наявність типових степових ландшафтів у басейні р. Дригайлихи від південної околиці смт. Недригайлів до с. Сакуниха, дуже корисним, на нашу думку, було б створення тут екологічної стежини для здійснення моніторингових досліджень та ведення еколого-просвітницької і виховної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпенко К.К. До питання охорони залишків степової рослинності на Сумщині / К.К. Карпенко, О.С. Родінка // Проблеми охорони і раціонального використання природних ресурсів Сумщини. Зб. наук. праць. – Суми, 1992. – С. 149-152.
2. Определитель высших растений Украины / [Д.Н. Доброчаев, М.И. Котов, Ю.Н. Прокудин и др.] – К.: Наук. думка, 1987. – 548 с.
3. Порівняльна оцінка фіторізноманітності заповідних степових екосистем України з метою оптимізації режимів її охорони / [Я.П. Дідух, В.С. Ткаченко, П.Г. Плюта, І.А. Коротченко, Т.В. Фіцайло]; під заг. ред. Я.П. Дідуха. – Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. – Київ, 1998. – 75 с.
4. Продромус растительности Украины / [Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дідух Я.П., Дубына Д.В. и др.] – К.: Наук. думка, 1991. – 272 с.

РЕЗЮМЕ

Карпенко Е.К., Родінка А.С., Вакал А.П. Остатки луговых степей на левобережье Сулы в Недригайловском районе Сумской области (Украина).

Обобщены результаты исследований остатков степных ландшафтов, которые сохранились в Недригайловском районе Сумской области. Отмечается высокая видовая насыщенность травостоев, наличие типичных видов растений. Территории, где растут редкие виды, рекомендованы для заповедания. Констатируется возобновление степной растительности при уменьшении пастбищной нагрузки и увеличение численности и виталитета отдельных доминантов травостоя.

Ключевые слова: степь, сохранность, редкие виды, заповедные объекты.

SUMMARY

K.K. Karpenko, O.S. Rodinka, A.P. Vakal. The remains of meadow steppes on the left bank of Sula in Nedrigaylovskiy district of Sumy region (Ukraine).

The results of researches of the remains of the steppe landscapes which were saved in Nedrigaylovskiy district of Sumy region are generalized. The high specific saturation of the herbage, the presence of typical types of plants is noted. Areas, where rare species grow are recommended for protection. Renewal in the steppe vegetation at diminishing of the pasture loading and increasing of quantity and vitality of the separate dominants is stated.

Key-words: steppe, safety, rare species, reserved objects.